

कोरोनाकाळ : महिलांचे सक्षम नेतृत्व

सुप्रिया देवस्थळी-कोलते

संचालक

उद्योग संवर्धन आणि आंतरिक व्यापार विभाग (भारत सरकार)

supsdk@gmail.com

साधारणतः जानेवारी २०२० पासून कोविड १९ चे संकट सगळ्या जगासमोर उभे राहिलेले आहे. चीनमधून सुरुवात होऊन मग युरोप, अमेरिका नंतर भारतासारखे आशियातील इतर देश, आता रशिया, लॅटिन अमेरिका, आफ्रिका असा जगभर हा व्हायरस पसरला. आतापर्यंत जगाने जी संकटे पाहिली त्यापेक्षा हे संकट वेगळे होते. त्यामुळे या संकटाचा सामना करण्याच्या पद्धतीसुद्धा वेगळ्या होत्या. किंबहुना या संकटाचा सामना करण्याच्या पद्धती प्रत्येक देशाला शोधाव्या लागल्या. गेल्या १०० एक वर्षांचा जागतिक इतिहास आपण पाहिला तर असे लक्षात येते की, बहुतेक संकटांच्या काळात जागतिक स्तरावर अमेरिकेने नेतृत्व स्वीकारले होते. अनेक लहानमोठ्या देशांना अमेरिकेचा आधार आणि पाठिंबा होता. ह्यावेळी अमेरिकेकडे स्वतःसाठीच प्रभावी नेतृत्व नव्हते. त्यामुळे इतर देशांना किंवा जगाला मार्ग दाखवण्यात अमेरिकेचा कुठलाच सहभाग नव्हता. कोरोनाची साथ पसरण्याचा वेग पाहता कोणालाच संकटाचा सामना करण्याची तयारी करण्यासाठी वेळ मिळत नव्हता. साथ पसरत होती, माणसे मरत होती. अशा वेळी जगभरातल्या नेत्यांनी या संकटाचा सामना कशा पद्धतीने केला हे पाहणे आवश्यक आहे.

कोरोनाच्या निमित्ताने नेतृत्वाचे अनेक पैलू आपल्यासमोर आले. या संकटाचा सामना आणि नेतृत्वाचे पैलू यात काही कार्यकारणभाव (Cause effect relationship) होता का याचा अभ्यास भविष्यात होईलही. पण सध्या नेतृत्वाचे पैलू आणि संकटाची धार कमी करणे यांचा एकमेकांशी काही संबंध (co-relation) आहे का हे आपण पाहू शकतो. काही नेते मंडळी या संकटाचा सामना प्रभावीपणे करू शकली. त्यांच्या कोणत्या गुणांमुळे (leadership traits/characteristics) हा सामना प्रभावी झाला हे आपण पाहू शकतो. अजून संकट संपलेले नाही आणि त्याचा सामना प्रभावीपणे कोणी केला आणि कोणी केला नाही हे आताच

ठरवणे कठीण आहे. पण तरीही एवढ्या व्यापक संकटाच्या काळात नेतृत्वशैलीचा जो अभ्यास झाला त्यात स्त्रीनेतृत्वगुणांचा (Women leadership in Crisis) अभ्यास प्रामुख्याने झाला. हा सगळाच अभ्यास शास्त्रीयपद्धतीने झाला आहे असे नाही, पण या निमित्ताने स्त्रीनेतृत्व शैलीचे वेगळेपण (special characteristics of women leaders) समोर आलेले आहे. या लेखामध्ये कोरोना संकटाचा सामना करताना स्त्रीनेतृत्वाचे जे वेगळे पैलू जाणवले त्याबद्दल मी लिहिणार आहे. हा काही शास्त्रीय अभ्यास नाही तर ही केवळ जाणवलेली निरीक्षणे (observations) आहेत.

एकूणच जागतिक पातळीवर स्त्रीनेतृत्व कमी प्रमाणात आहे. अतिशय मोजक्या देशांच्या राष्ट्रप्रमुख पदावर महिला आहेत. जगभरात फक्त ७% स्त्रिया या राष्ट्रप्रमुखपदी आहेत. काही ठळक उदाहरण पाहू या. तैवानच्या त्साई वेन, न्युझीलँडच्या जेसिंदा आर्डन, जर्मनीच्या अँजेला मर्केल, फिनलँडच्या सना मार्टिन, नॉर्वेच्या पंतप्रधान एर्ना सालबर्ग, सिंट मार्टिन या केरेबियन बेटाच्या प्रमुख सिल्व्हेरिया जेकब्स, डेन्मार्कच्या मेट फ्रेड्रिक्सन, आर्जेन्टीनाच्या कॅटरिन जेकब्सडर आणि भारतात केरळच्या आरोग्य मंत्री शैलजा. या प्रत्येक नेतृत्वाने कोरोनाच्या संकटाचा सामना करताना जे नेतृत्वगुण दाखवले त्यातले काही सामायिक (common) गुण मी इथे मांडते आहे -

१. **वेळ वाया न घालवता घेतलेले निर्णय आणि केलेल्या उपाययोजना-** (ability to take quick decisions) कोरोनाच्या सामन्यात सर्वमान्य झालेला एक उपाय म्हणजे लॉकडाऊन. हा काही साधा सोपा उपाय नव्हता. त्याचे दूरगामी परिणाम होणार. हे परिणाम सामाजिक, आर्थिक, मानसिक अशा सर्व प्रकारचे असणार. तरीही बहुतेक स्त्री पंतप्रधानांनी अजिबात वेळ न घालवता लॉकडाऊनची अंमलबजावणी केली. इतर देशांप्रमाणे कडक लॉकडाऊन करण्याची वेळ तैवानवर आलीच नाही. पण जास्तीतजास्त लोकांची टेस्ट करण्याचा निर्णय तैवानच्या पंतप्रधानांनी तत्परतेने घेतला. इंग्लंड, अमेरिका असे मोठेमोठे देश लॉकडाऊन करावा की करू नये अशा संभ्रमात वेळ घालवत होते तेव्हा जेसिन्दा आर्दनसारख्या नेत्या आपल्या देशाच्या जनतेला फेसबुकसारख्या लोकप्रिय माध्यमातून लॉकडाऊनची अपरिहार्यता समजावून सांगत होत्या.
२. **निर्णयप्रक्रियेतला इतरांचा सहभाग-** (participatory decision making process) - बहुतांश स्त्रीने त्यांनी महत्वाचे निर्णय घेताना वेगवेगळ्या विषयातल्या तज्ज्ञ मंडळींचा सल्ला घेतला. कोरोनासारखे संकट हे निव्वळ आरोग्याशी संबंधित संकट नाही. या संकटाचा सामना करण्यासाठी साथीच्या रोगांचे तज्ज्ञ हवेत, पोलीस हवेत, लोकांशी संपर्क ठेवणाऱ्या स्वयंसेवी संस्था हव्यात, अर्थतज्ज्ञ हवेत. अँजेला मर्केल यांनी अनेक तज्ज्ञांच्या सल्ल्याचा आदर केला आणि निर्णय घेतले. दक्षिण कोरियाच्या साथीच्या रोगनियंत्रण संस्थेच्या प्रमुख युंग युन केयॉन यांनी केवळ दक्षिण कोरिया

देशालाच नाही तर जगालाच टेस्ट करण्याचे, विलगीकरणाचे महत्त्व पटवून दिले. नॉर्वेच्या पंतप्रधान एर्ना सोलबर्ग यांनी वैद्यकीय स्वरूपाचे सगळे निर्णय वैद्यक क्षेत्रातल्या तज्ज्ञांकडे सोपवले. बाकी लॉकडाऊनसारखे उपाय करून वैद्यकीयक्षेत्राला पाठिंबा दिला.

३. **अंमलबजावणीतला लोक सहभाग** (participatory implementation of decisions) -

लॉकडाऊन किंवा सामाजिक अंतर पाळणे हे आपल्या नेहेमीच्या परिचयाचे उपाय नाहीत. त्यामुळे त्याची अंमलबजावणीसुद्धा सोपी नाही. अचानक कोणी आपल्याला सांगणार की, इथून पुढे १५ दिवस अगदीच गरज असल्याशिवाय तुम्ही घराबाहेर पडू शकत नाही तर ते आपल्याला कठीण वाटणारच. युरोप, अमेरिका अशा देशांमध्ये हा लॉकडाऊन म्हणजे व्यक्तिस्वातंत्र्यावरची गदा आहे असे लोकांना वाटले. त्यामुळे असे उपाय यशस्वी होण्यासाठी त्यामध्ये लोकांचा सहभाग फार महत्त्वाचा असतो. अशा उपायांची आवश्यकता आणि अपरिहार्यता लोकांना पटणे गरजेचे असते. या बाबतीत सर्वच स्त्रीनेत्यांनी वेगवेगळ्या माध्यमातून आपल्या जनतेशी संवाद साधला आणि या उपाययोजनेतील लोकांचा सहभाग वाढवला. न्यूझीलंडच्या पंतप्रधानांनी आपल्या जनतेला, शेजाऱ्यांना वडीलधान्या मंडळींना मदत करा असेही आवाहन केले. डेन्मार्कच्या पंतप्रधान मेट फ्रेड्रीक्सन यांनी आपण स्वतः भांडी घासत असल्याचा व्हिडीओ फेसबुकवर अपलोड केला. देशाच्या पंतप्रधानसुद्धा स्वतः भांडी घासत असतील तर आपल्यालासुद्धा लॉकडाऊनसारख्या उपायांमुळे होणाऱ्या गैरसोयी सहन केल्या पाहिजेत, ही भावना यामुळे लोकांच्या मनात रुजायला मदत झाली. अँजेल मर्केल यांनी वेळोवेळी जर्मनीतल्या जनतेशी संवाद साधला. त्यांनी अगदी सुरुवातीलाच जर्मन जनतेला स्पष्टपणे सांगितले, हे संकट मोठे आहे आणि त्यामुळे आपण सगळ्यांनी ते गांभीर्याने घेतले पाहिजे. त्यांनी आपल्या प्रत्येक भाषणातून परिस्थितीची वस्तुनिष्ठ पद्धतीने कल्पना जनतेला दिली. युरोपमधल्या इतर देशांच्या मानाने जर्मनीत मृत्यूंचं प्रमाण कमी आहे.

४. **ममत्व, करुणा, सह अनुभूती** (compassion / empathy) - स्त्रीत्वाच्या ज्या पारंपरिक संकल्पना

आहेत त्यात स्त्रिया म्हणजे कोमल मनाच्या, अधिक भावनाशील अशा स्वरूपाच्या असतात. ह्यातल्या काही संकल्पना या तितक्याशा बरोबर आहेत असं नाही. पण एकूणच या संकटाकडे अधिक मानवी दृष्टिकोणातून स्त्री नेत्या पाहत होत्या असे दिसते आहे. नॉर्वेच्या पंतप्रधान एर्ना सालबर्ग यांनी खास लहान मुलांसाठी एक पत्रकार परिषद घेतली. या पत्रकार परिषदेला कोणी मोठ्या वयाचे पत्रकार उपस्थित नव्हते. फक्त लहान मुले उपस्थित होती. त्यांनी मुलांना म्हटले, तुम्हाला तुमच्या मित्रमैत्रिणींना भेटता येत नाहीय, त्यांच्याशी खेळता येत नाहीय, तुम्हाला या व्हायरसची भीती वाटत आहे, भीतीमुळे रडायलाही येत आहे. पण असे सगळ्यांनाच वाटते आहे. असे वाटणारे तुम्ही एकटेच

नाही. मुलांबद्दल वाटणाऱ्या प्रेमातून, आस्थेमधून त्यांनी हे केले. अँजेला मर्केल यांनी आपल्या भाषणात म्हटलं होतं, इन्फेक्शनमुळे होणारा प्रत्येक मृत्यू म्हणजे कोणाचा तरी बाबा, कोणाचा काका, कोणाचा भाऊ, कोणाची आई, कोणाची आजी, कोणाचे आजोबा असणार आहेत. आपल्याला आपली माणसं गमवायची नाहीत.

स्त्रीनेत्यांनी कोरोनाच्या भयंकर साथीचा यशस्वीपणे सामना केला याची काय कारणे असू शकतात याचा थोडा विचार करू या. एकंदरीतच आपले सत्त्व सिद्ध करण्यासाठी, आपल्या क्षमता सिद्ध करण्यासाठी स्त्रियांना बरीच मेहनत करावी लागते. ग्लास सिलिंगचा सामना सत्तेवर येणाऱ्या, महत्त्वाच्या पदांवर काम करणाऱ्या स्त्रियांना करावा लागतोच. त्यामुळे त्यांना परिस्थितीचा सामना करण्याची सवय असते. त्यांना कुठलीही गोष्ट सहजासहजी मिळत नाही. त्यामुळे कठीण परिस्थितीचा सामना करताना त्या डगमगत नाहीत. सर्वसाधारणतः स्त्रीनेत्या या अधिक सावध आणि जास्त धोका न पत्करणाऱ्या (cautious and risk averse) मानल्या जातात. पण हा सुद्धा स्त्रियांबद्दलचा एक स्टिरिओटाईप आहे. कोरोना साथीचा सामना करताना अनेक स्त्रीनेत्यांनी अतिशय आक्रमक पद्धतीने टेस्टिंगचे प्रमाण वाढवले. लॉकडाऊनसारखे क्रांतिकारी पाऊलसुद्धा लवकर उचलले. या निमित्ताने स्त्रीनेतृत्वाकडे अधिक मोकळ्या दृष्टिकोणातून पाहिले जाईल अशी अपेक्षा आहे. पुरुष नेत्यांना त्यांच्या नेतृत्वशैलीचं मूल्यमापन होण्याची जी भीती होती ती स्त्रीनेतृत्वाला नव्हती. अमेरिकेचे किंवा ब्रिटनचे अध्यक्ष हे अतिशय पॉवरफुल नेते मानले जातात. आपण एकदम आक्रमक असे नेते आहोत असे चित्र त्यांना रंगवावे लागत होते. त्यामुळे त्यांना आपण घाबरलो नाही. स्त्रीनेतृत्वाकडून असे मॅचोटाईपचे वागणे अपेक्षित नव्हतेच. त्यामुळे त्या जशा आहेत तशा वागू शकत होत्या, बोलू शकत होत्या. या अर्थाने त्यांची नेतृत्वशैली अधिक प्रामाणिक आणि पारदर्शक होती. safety किंवा सुरक्षितता ह्याबद्दल स्त्रिया अधिक जागृत आणि सजग असतात असे संशोधनातून सिद्ध झाले आहे. या संकटात सुद्धा नागरिकांना वाचवणे आणि त्यासाठी कडक उपाययोजना राबवणे हे स्त्रीनेतृत्वाने केले. त्या तुलनेत अनेक पुरुषनेत्यांनी मात्र महत्त्वाचे निर्णय घ्यायला बराच वेळ लावला आणि ह्यात अतिशय महत्त्वाचा वेळ गमावला आणि अनेक जीवही गमावले. न्यूझीलँड आणि आइसलँड हे पहिले देश आहेत ज्यांनी कोविड १९ वर मात केल्याचे जाहीर केले आहे. आपले रोजचे जगणे या देशांनी सुरू केले आहे. या दोन्ही देशांच्या प्रमुखपदी स्त्रिया आहेत, ही निव्वळ योगायोगाची गोष्ट नाही. त्यामागे स्त्री नेतृत्वाचा प्रभावीपणा आहे हे नक्की.

कोरोनाची जागतिक साथ हे 'न भूतो न भविष्यती' असे संकट आहे. या संकटाचा सामना करण्यासाठी वेगळ्या उपाययोजना, वेगळा दृष्टिकोण अवलंबावा लागला आहे. हा वेगळा मार्ग निवडण्यासाठी लागणारा लवचीकपणा (flexibility) स्त्रीनेतृत्वाने दाखविला आहे. भविष्यात स्त्रीनेतृत्वशैली आणि कोरोनाच्या

साथीचा प्रभावी सामना अशा स्वरूपाचे संशोधन नक्की होईल. अशा संशोधनाची थोडी थोडी सुरुवात झाली आहे आणि त्याचीच एक झलक मी तुम्हाला दाखवण्याचा प्रयत्न या लेखातून केला आहे. या निमित्ताने स्त्रीनेतृत्वाकडे अधिक मोकळ्या आणि वस्तुनिष्ठ पद्धतीने बघितले जाईल अशी आशा आहे. जगाला अशा प्रभावी आणि मानवी नेतृत्वाचा अधिकाधिक लाभ होईल अशी आशा आहे.

